

WSTĘP

Człowiek szuka boskiej prawdy (por. Koh 1,13), mimo pokusy zwątpienia w możliwość jej poznania, nie porzuca niezbadanych Bożych ścieżek¹. Dlatego kolejne pokolenia wierzących w Chrystusa pochylają się z ufną pokorą nad kartami Ewangelii, której słowa objawiają życiodajną miłość Boga i godność odkupionego człowieka. Prawdy te docierają do nas w nietrwałej postaci ludzkiego słowa. Jest ono ściśle związane z określoną kulturą i tradycją, społeczeństwem i epoką, podatne na wpływ czasu, który zaciemnia pamięć. Wszystkie te czynniki sprawiają, że rozważając Słowo Boże, należy badać kontekst historyczno-sytuacyjny, w którym zostało spisane i w jakim rozegrały się opisywane wydarzenia. Pomocne okazuje się także rozeznanie środowiska życiowego (Sitz im Leben), w którym ów tekst został osadzony. Tak wnikliwą analizę tekstów świętych umożliwiają badania dyscyplin pomocniczych dla biblistyki. Niebagatelną rolę odgrywają odkrycia archeologiczne, studia nad historią starożytną i językami starożytności a także badania z zakresu geografii biblijnej i topografii. Dorobek tych dyscyplin naukowych użycza światła dla głębszego przeniknięcia Słowa Bożego i wyraźniejszego Jego wyjaśniania².

To właśnie stało się powodem powstania niniejszej pracy, która dotyczy środowiska życiowego (Sitz im Leben) działalności Jezusa w okolicach Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego, ze szczególnym uwzględnieniem synagogi (jako budynku a także miejsca zgromadzeń żydowskich i działalności Jezusa).

Jerycho w czasach Jezusa było niewątpliwie jednym ze znaczniejszych miast palestyńskich. Stanowiło kluczowe miejsce na szlaku handlowym z Judei do Gileadu, blisko brodów na Jordanie, dlatego mieściło ważny punkt celny. Oddalone od Jerozolimy (w linii prostej) o około 27 km, odgrywało również istotną rolę dla licznych grup pielgrzymów. Miasto

¹ Jan Paweł II, „*Fides et Ratio*”. *Encyklika o relacjach między wiarą a rozumem*, Poznań 1998, s. 34.

² Pius XII, „*Divino afflante Spiritu*”. *Encyklika o właściwym rozwoju studiów biblijnych*, Warszawa 1946, s. 19–20.

to było dla nich niejednokrotnie ostatnim przystankiem w pielgrzymce do Jerozolimy. Bliskość tego świętego miasta wykorzystali również kapłani i lewici zamieszkujący licznie Jerycho, skąd w dość krótkim czasie mogli stawić się na służbę do Świątyni. Dzięki wyjątkowym warunkom geograficznym Jerycho gościło często władców hasmonejskich a także Heroda Wielkiego i jego następców. W okolicy miasta uprawiano rzadkie i poszukiwane gatunki roślin, których plantacje przynosiły znaczne dochody.

Jerycho i jego okolice odegrały również znaczącą rolę w misji Jezusa z Nazaretu. Kilka kilometrów stąd (na wschód) – jak podają teksty ewangeliczne i Tradycja – przyjął chrzest w Jordanie (por. Mt 3, 13–17; Mk 1,9–11; Łk 3,21–22; J 1,28–34), przeżywał post i kuszenie (por. Mt 4,1–11; Mk 1,12–13; Łk 4,1–13). Wędrował tędy, spiesząc na święta do Jerozolimy. To tutaj uzdrowił niewidomego (Mk 10,46–52; Łk 18,35–43) (niewidomych (Mt 20,29–34)), a celnik Zacheusz doznał łaski przemiany życia (Łk 19,1–10). Być może właśnie w Jerychu wygłosił Jezus przypowieść „O minach” (Łk 19,11–28) w czasie pielgrzymki do Jerozolimy. Na drodze Jerycho – Jerozolima rozgrywają się dramatyczne wydarzenia Łukaszej przypowieści „O miłosiernym Samarytaninie” (Łk 10,30–37). Boża obecność nie ogranicza się z natury tylko do określonego miejsca, ale w Jezusie z Nazaretu odwieczny Bóg przyjął cechy właściwe kondycji ludzkiej, także przynależność do konkretnego obszaru. Fizyczna konkretność ziemi, jej ściśle określone współrzędne geograficzne tworzą całość z rzeczywistością ludzkiego ciała przyjętego przez Słowo, stając się dzięki temu „przestrzenią świętą”³.

Celem tejże pracy jest próba wykazania, jak bardzo Bóg przez tajemnicę inkarnacji związał się z konkretnym terenem Palestyny, uzależniając realizację ważnych etapów swej misji i skuteczność ewangelicznego orędzia od konkretnych, życiowych, historyczno-kulturowych a nawet geograficznych realiów okolic Jerycha. Zostaną one zbadane.

W 1999 r. podczas archeologicznych prac dodatkowych prowadzonych przez E. Netzera odkryto pozostałości synagogi z czasów hasmonejskich. To najstarsza znana synagoga w Palestynie. Ponieważ synagoga stanowiła centrum życia społeczności żydowskiej w tamtej epoce, a tak-

³ Jan Paweł II, *List o pielgrzymowaniu do miejsc związanych z historią zbawienia*, Poznań 1999, s. 6–7.

że w czasach Jezusa, pozostałości synagogi jerychońskiej zostaną poddane szczególnej analizie. Choć pochodzi ona z wcześniejszego okresu niż czas działalności Jezusa, stanowi doskonały model synagogi z I wieku po Chrystusie, która zapewne także istniała w Jerychu. Synagoga była bowiem ośrodkiem jednoczącym społeczność. Dowodem mogą być pozostałości synagogi w Jerychu z epoki bizantyjskiej. Ze względu na wyjątkową rolę, którą pełniła w społeczności żydowskiej, jej funkcja zostanie zbadana. Zostanie również podjęta próba określenia głównych cech charakterystycznych dla działalności Jezusa związanej z synagogą.

Podjęte badania przyczynią się do lepszego poznania i głębszego zrozumienia treści ewangelicznych, które Pismo lub Tradycja wiąże z tym terenem, wprzęgniętym w Boże plany. Określona przestrzeń uświęcona Jego obecnością stała się przestrzenią zbawiania człowieka. Z woli Pana jest niemym apostołem, świadkiem Bożej łaski wedle słów Chrystusa: „[...] kamienie wołać będą” (Łk 19,40).

Specyfika realiów ziemi jerychońskiej wyznaczała sposób realizacji misji Jezusa, odnosząc ją do konkretnych wymogów czasu i przestrzeni. Ze względu na swą społeczną funkcję szczególnym miejscem działalności Jezusa była synagoga. Z tego powodu okolice miasta, pozostałości Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego ze szczególnym uwzględnieniem synagogi, zostaną poddane studium geograficznemu, archeologicznemu i historyczno-egzegetycznemu zawartym w kolejnych rozdziałach pracy.

Warunki geograficzne wszędzie determinują działalność ludzką, dlatego właśnie one zostaną omówione w rozdziale pierwszym. Zostanie opisana geografia fizyczna, gospodarcza i demograficzna miasta i okolicy.

Niemożliwe jest przeprowadzenie dogłębnego studium archeologicznego, które dałoby pełny obraz wielkości i zamożności miasta w czasach Jezusa. Mimo, że teren Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego zwrócił uwagę archeologów już w II połowie XIX wieku (pracowali tutaj Sir Charles Warren w 1868 r. i F. J. Bliss w 1894 r.), to ich badania były jedynie sondażami. Ekspedycje przeprowadzone na szerszą skalę miały miejsce dopiero na początku lat pięćdziesiątych XX wieku (J. L. Kelso, D. C. Baramki, J. B. Pritchard) oraz w latach 1972–1985 oraz 1994–2000 (E. Netzer). Systematyczne badania Tulul Abu'l-Alayik rozpoczęto 10 I 1950 r. Przeprowadzono prace wykopaliskowe na telu południowym oraz zbadano pozostałości „Wielkiej Fasady” (Grand Façade). Na telu północnym przeprowadzono jedynie sondáže. Szczegółowy opis pracy zawiera artykuł głównego kierownika ekspedycji J. L. Kelso,

ówczesnego dyrektora American School of Oriental Research i wykładowcy Starego Testamentu w Pittsburgh-Xenia Theological Seminary. Zwrócił on szczególną uwagę na podobieństwo rozwiązań architektonicznych w Jerychu Heroda Wielkiego do tych, które stosowano w Rzymie czy Pompejach. Wniosek ten opiera na zastosowaniu technik opus quadratum i opus reticulatum. Na telu południowym odkrył pozostałości budynku składającego się z dziewięciu pomieszczeń, a w nich resztki urządzeń łaźni rzymskiej. Niestety, mylnie utożsamił te ruiny z pozostałościami jednego z umocnień hasmonejskich Threx lub Taurus.

Kolejne prace na terenie Tulul Abu'l-Alayik podjęto 9 I 1951 r. Od 20 I 1950 r. prowadzenie wykopalisk powierzono J. B. Pritchardowi oraz F. V. Winnetowi. Rezultatem badań było odsłonięcie ruin pierwszego pałacu zimowego Heroda Wielkiego usytuowanego 60 m na południowy-wschód od telu południowego. Odtworzono plan budynku i zbadano pomieszczenia pałacowe. Odkrywczy nie zdołali w sposób pewny ustalić przeznaczenia budynku, skłonni byli uznać go za gymnasium lub palestrę⁴.

Odkrycie pierwszego pałacu hasmonejskiego oraz drugiego i trzeciego pałacu zimowego Heroda Wielkiego związane są z pracami E. Netzera prowadzonymi w latach 1972–1985. Dowiódł on, że budynek odkryty przez J. B. Pritcharda i F. V. Winnetę to pozostałości pierwszego pałacu zimowego Heroda, a nie, jak sądzili poprzednicy gymnasium lub palestry. Na podstawie swoich badań przychylił się do tezy, że budowla na telu południowym to nie pozostałości wieży Threx lub Taurus

⁴ Do najważniejszych opracowań zawierających wyniki badań archeologicznych w latach pięćdziesiątych należy artykuł J. L. Kelso, *The First Campaign of Excavation in New Testament Jericho*, BASOR 120(1950), s. 11–22. Szczegółowe wyniki wykopalisk dokonanych w 1950 r. znajdują się w: tenże, *New Testament Jericho*, BA 14(1951), s. 34–43. Najdokładniejszy raport z wykopalisk wraz ze szczegółowym opisem artefaktów, bogatą dokumentacją fotograficzną, planami stratygraficznymi oraz szkicami zawiera publikacja J. L. Kelso, D. C. Baramki, *Excavations at New Testament Jericho and Khirbet en-Nitla*, AASOR 29–30(1955), s. 1–60. Ważna jest także publikacja J. B. Pritchard, *The 1951 Campaign at Herodian Jericho*, BASOR 123(1951), s. 8–17. Ma charakter szczegółowego, ale jedynie wstępnego raportu z osiągnięć ekspedycji. Pełny raport wraz z drobiazgowym opisem artefaktów, dokumentacją fotograficzną oraz szkicami zamieszczono w: tenże, *The Excavations at Herodian Jericho. 1951*, AASOR 32–33(1952–1954), s. 1–58.

(jak uważali J. L. Kelso i D. C. Baramki), ale być może łaźni rzymskiej. E. Netzer odsłonił i zbadał także kompleks budowli na Tell es-Samrat składający się z hipodromu, amfiteatru i gmachu na sztucznej platformie. Prowadził też badania na terenie dawnej twierdzy Kypros wznoszącej się na Tell el-Aqabe.

Prace na terenie nekropolii jerychońskiej prowadzono w latach 1975–1976 pod kierunkiem R. Hachlili. Dostarczyły wielu informacji na temat ówczesnego sposobu grzebania umarłych, a także wiele cennych danych o społeczności Jerycha z czasów Jezusa.

Bardzo owocne okazały się badania dodatkowe w latach 1994–2000 prowadzone przez E. Netzera. Na telu północnym odkrył drugi pałac hasmonejski. Najważniejszym znaleziskiem było jednak odkrycie najstarszej w Palestynie synagogi usytuowanej na granicy hasmonejskiego kompleksu pałacowego. Jej budowę datuje się na lata 75–50 przed Chrystusem. W 31 r. przed Chrystusem zniszczyło ją trzęsienie ziemi. Wyniki badań wspomnianych archeologów zostaną wykorzystane w niniejszej pracy⁵. Odkryte pozostałości dają wyobrażenie o bogactwie miasta i mówią wiele o sytuacji życiowej społeczności Jerycha. Staną się one przedmiotem opracowania zawartego w rozdziale drugim.

W rozdziale trzecim zostaną opisane szczegółowo pozostałości synagogi. Zlokalizowanie synagogi z I wieku przed Chrystusem to najważniejsze

⁵ Wśród wielu publikacji E. Netzera traktujących o wynikach badań w latach 1972–85 szczególnie znaczące są: tenże, *The Hasmonean and Herodian Winter Palaces at Jericho*, IEJ 25(1975), s. 89–100. (Artykuł zawiera wyniki badań z dwóch zimowych sezonów wykopalisk 1972/1973 oraz 1973/1974); tenże, *The Winter Palaces of the Judean Kings at Jericho at the End of the Second Temple Period*, BASOR 228(1978), s. 1–13; Szczegółowe wyniki badań nekropolii jerychońskiej znajdują się w: R. Hachlili, *The Goliath Family in Jericho. Funerary Inscriptions from First Century A. D. Jewish Monumental Tomb*, BASOR 235(1979) 31–66; tenże, *A Second Temple Period Jewish Necropolis in Jericho*, BA 43/4(1980), s. 235–240. Opis pozostałości synagogi znajduje się w: E. Netzer, *A Synagogue from the Hasmonen Period Recently Exposed in the Western Plain of Jericho*, IEJ 49(3–4)(1999), s. 203–221. Całość dotychczasowych dokonań ekspedycji archeologicznych na terenie Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego ze szczegółowym opisem artefaktów, bogatą dokumentacją fotograficzną, planami stratygraficznymi oraz szkicami zawiera publikacja E. Netzer, *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho*, t. 1–3, Jerusalem 2001–2003.

odkrycie ostatnich lat w Jerychu, ale także w całej Palestynie. Wzbogaca stan wiedzy na temat architektury i użytkowania synagogi przez społeczność żydowską. Ze względu na wyjątkową rolę synagogi w życiu tej społeczności rozdział czwarty zawierać będzie omówienie tej roli: genezę powstania instytucji synagogi, nazewnictwo, cechy jej architektury i przeznaczenie, elementy liturgii synagogałnej⁶. Dokonana zostanie próba nakreślenia głównych cech charakterystycznych działalności Jezusa związanej z synagogą.

Strona metodologiczna pracy zostanie oparta na metodzie krytyki historycznej tekstu biblijnego. Niniejsza praca pełni jedynie rolę wprowadycyjną do egzegezy Nowego Testamentu, dlatego w swej warstwie metodologicznej zostanie zawężona do badań kontekstu historyczno-sytuacyjnego i środowiska życiowego (Sitz im Leben). Rozważania nad czasem i miejscem powstania tekstów Ewangelii traktujących o działalności Jezusa związanej z synagogą, problem ich autorstwa, szczegółowa egzegeza zostaną pominięte. Analiza tekstów ewangelicznych zostanie w znaczący sposób wsparta wynikami badań geografii biblijnej i archeologii, które dotyczą obszaru Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego i jego okolic, a także badaniami historycznymi i językowymi związanymi z powstawaniem i formowaniem się instytucji synagogi. Właśnie one umożliwiają rekonstrukcję środowiska życiowego. W tym celu zostaną wykorzystane także elementy analizy literackiej tekstu biblijnego⁷.

W tekście ciągłym zamieszczono zdjęcia, a także mapy, ryciny i tabele, które pozwalają w sposób bardziej konkretny i plastyczny przedstawić realia środowiskowe Jerycha. Tym samym ułatwiają osiągnięcie celu pracy. Dokonywane studium będzie się opierało w znacznej mierze na literaturze źródłowej. Składają się na nie teksty ewangeliczne (w tłumaczeniu polskim zostaną przytoczone za Biblią Tysiąclecia – BT⁵), polskie tłumaczenia Józefa Flawiusza oraz wyjątki z dzieł innych pisarzy starożytnych, epigramy a także publikacje archeologów pracujących na tere-

⁶ Ważnymi opracowaniami z tego zakresu są: *The Second Temple Synagogue. The Synagogue in Late Antiquity*, red. L. I. Levine, Philadelphia 1987; L. I. Levine, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, New Haven–London 2000; D. D. Binder, *Into the Temple Courts. The Place of the Synagogues in the Second Temple Period*, Atlanta 1999; *Ancient Synagogues. Historical Analysis and Archeological Discovery*, red. D. Urman, P. U. M. Fletcher, t. 1, Leiden–New York–Köln 1995.

⁷ *Metodologia Nowego Testamentu*, red. H. Langkammer, Pelplin 1999, s. 99–107.

nie i w okolicach Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego. Przy podawaniu fachowych pojęć i transkrypcji nazw zostaną uwzględnione formy powszechnie stosowane w opracowaniach. Cytowanie źródeł zostanie oparte na wykazie skrótów zamieszczonym w Encyklopedii Katolickiej KUL. Jeśli nie znaleziono w nim stosownego skrótu, to zostaną wykorzystane skróty stosowane w innych opracowaniach. Oprócz bibliografii zostanie podany klucz skrótów dotyczący wykorzystanych źródeł oraz klucz skrótów cytowanych dzieł pisarzy starożytnych. Jeśli będzie cytowane jedno dzieło tego samego autora, to przy kolejnych cytowaniach podawane będzie jedynie jego nazwisko i strona w publikacji. W przypadku, gdy wykorzystane zostaną dwie lub więcej publikacji tego samego autora, wówczas przy drugim i kolejnych cytowaniach zostanie podane nazwisko i skrócony tytuł danego opracowania. W załączonej bibliografii, ułożonej alfabetycznie według nazwisk autorów oraz charakteru publikacji, można będzie zapoznać się z pełnym brzmieniem tytułów cytowanych dzieł. Dołączono również indeks osobowy.

Ocena pracy licencjackiej

Słusznie podzielono opracowanie na cztery rozdziały, co wynika z podjętego tematu (wyszczególnienie w Rozdziale III synagogi jerychońskiej).

R. I. Warunki geograficzne okolic Jerycha.

R. II. Odkrycia archeologiczne na terenie Jerycha z czasów NT.

R. III. Odkrycia archeologiczne na terenie synagogi w Jerychu hasmonejsko-herodiańskim.

R. IV. Rola synagogi w pobożności żydowskiej i w działalności Jezusa.

Pracę autor opatrzył we Wstęp i Zakończenie. Opracowanie jest bardzo nowatorskie i szczegółowe głównie w zakresie archeologii dotyczącej tak Jerycha hasmonejsko-herodiańskiego jak i synagogi (jest to jedna z najświeższych publikacji w literaturze światowej). Autor bardzo dokładnie i wyczerpująco opisał Jerycho według przyjętego schematu pracy. Opracowanie zawiera też spis treści, wykaz skrótów i obszerną Bibliografię (s. 7–14).

Autorowi chodziło o rozeznanie środowiska życiowego (Sitz im Leben) w działalności Jezusa w okolicach Jerycha hasmonejsko-herodiańskie-

go ze szczególnym uwzględnieniem synagogi, jako miejsca zgromadzeń żydowskich i działalności Jezusa. Dlatego po zapoznaniu z nazwą miasta zajął się jego geografią przedstawiając warunki topograficzne, klimat, agrokulturę i społeczność Jerycha w czasach NT, co wynika z zastosowanej w badaniach biblijnych metody historyczno krytycznej.

Świat Jezusa przybliży archeologia. Dawid Szpek bardzo dokładnie omówił więc ekspedycje archeologiczne prowadzone w Jerychu hasmonejsko-herodiańskim i ich wyniki. Osobno zajął się najnowszym odkryciem archeologicznym w Jerychu – synagogą z I w. przed Chr., zniszczoną przez trzęsienie ziemi w roku 31 przed Chr. Jej ruiny posłużyły częściowo Herodowi Wielkiemu na budowę II pałacu zimowego, co wskazuje, że synagoga nie przedstawiała dla niego większej wartości. Jest to najstarsza z odkrytych dotychczas synagog w Ziemi Świętej.

W działalności Jezusa i w życiu religijnym żydów synagogi odgrywały rolę wyjątkową. Sprawę tę omówił autor w Rozdziale IV stosując metodę egzegetyczną. Omawiana w pracy ks. Szpeka synagoga jerychońska chociaż nie „gościła” Jezusa w swoich murach, ze względu na swoją „modelowość” była wzorcem dla tych, w których działał Jezus głosząc Ewangelię o Królestwie przez nauczanie i leczenie wszelkich chorób (por. Mt 4,23; 9,35).

Wielką pomocą służą w tekście pracy Dawida Szpeka liczne kolorowe ilustracje, plany i tabele wzorcowo opracowane.

Przeprowadzone przez Dawida Szpeka studium geograficzne, archeologiczne i historyczno-egzegetyczne dotyczące Jerycha NT ze szczególnym uwzględnieniem odkrytej ostatnio synagogi, stanowi niewątpliwie przyczynek do lepszego poznania i zrozumienia Jezusowego orędzia Ewangelii, które wyrwane i wyizolowane z życiowych realiów jego bezpośrednich adresatów pozostaje niejasne i niezrozumiałe. Praca D. Szpeka w dziedzinie archeologii Jerycha NT należy do pionierskich i bardzo odkrywczych.

Autor korzysta z materiałów źródłowych: z Pisma Świętego (po grecku i po polsku), z dzieł pisarzy starożytnych (Flawiusz, Filon), z wyników odkryć archeologicznych oraz wielu opracowań tak w jęz. polskim jak (w większości) w językach obcych (ang., franc., niem., włoski). Dawid Szpek wybiera źródła najlepsze i dobrze z nich korzysta odnosząc się do nich w przypisach (szczególnie prace: Netzera, Kelso, Baramki, Pritchard-

da, Levina, Bindera i inn.). Źródłami są również liczne zdjęcia miejsc odkryć archeologicznych omawianych w pracy.

Praca napisana jest językiem fachowym z użyciem terminów technicznych charakterystycznych dla archeologii i budownictwa starożytnego a szczególnie w dziedzinach biblijnych. Mimo to jest bardzo czytelna, bo autor starał się przedstawić trudne i skomplikowane kwestie w sposób możliwie najjaśniejszy i prosty. Orientację w pracy ułatwia Spis treści zamieszczony na początku opracowania. Następnie D. Szpek podał bogatą Bibliografię dobrze podzieloną na działy: Teksty źródłowe; Dokumenty Kościoła; Encyklopedie; słowniki, leksykony; Komentarze i wstępy; Opracowania z archeologii i Opracowania pomocnicze. Na każdej stronie znajdujemy odsyłacze do wykorzystanych dzieł. Ilustracje w tekście bardzo ułatwiają zrozumienie omawianych kwestii.

Praca nadaje się do druku (nawet w wyd. książkowym) ze względu na bardzo ciekawe i nowatorskie opracowanie.

Pracę oceniam jako bardzo dobrą.

ks. dr hab. Józef Kozyra

Katowice, dnia 16.06.2005 r.